

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəli ötən sayımızda

Böyük tarixçi yazır ki, Midiya-da Nisey adlanan geniş ərazidə güclü və yaraşlıqlı atlar yetişdirildilər. Bu ərazi Xəzər dənizinin cənub-şərqi olmaqla tarixi Azərbaycan torpaqlarına düşür. Daha dəqiq isə Cənubi Azərbaycanın indiki Qaradağ vilayəti və onun ətrafını əhatə edir. Bununla bərabər, Xəzərin şimalında yaşayan türk xalqları da yaxşı at yetişdiriciləri hesab edilirdilər. Qədim dövrdə uzun əsrlər boyu Xəzər dənizi türklərin qapalı dənizi idi. Yəni Xəzərin bütün istiqamətlər, cəhətlər üzrə ətrafında türklər yaşayırdı (Elə indi də Xəzərtrafi ərazilərdə siyasi-etnik coğrafiya demək olar ki, dəyişməyib. Beş Xəzəryanı dövlətin üçü – Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan türk dövlətidir. Qalan ikisinin isə Rusiya və İranın Xəzər sahilərində yaşayan vətəndaşları etnik türklərdir).

Yenə Herodot qeyd edir ki, İskit ölkəsində səkkiz ay sürən qışdan sonra qalan dörd ay da soyuq keçir. Yazda çoxlu yağış yağır. Skiflərin atları qışa davamlıdır. Göründüyü kimi, burada da böyük tarixçi türk atlarının keyfiyyəti haqqında dəqiq məlumat verir. Daha sonra tarixin atası qeyd edir ki, skiflərin bir boyu olan sarmatlar arabada yaşayırdılar. Onlar köçəri idilər. Bəzən dörd, bəzən isə altıəkərli araba düzəldir, üstünü və yanlarını keçə ilə örtür və bundan iki, yaxud üç otaqlı mənzil kimi istifadə edirdilər. Kişilər at belində, qadın və uşaqlar isə arabada yaşayırdılar.

Başqa bir antik müəllif Hippokrat (b.e.ə. 460 – b.e.ə. 370) isə iskitlər haqqında bildirir ki, onlar at minər, ox, at üstündə nizə atar, düşmənlə savaşırdılar. Bişmiş ət yeyər, qısrıq südü içər, bu süddən pendir düzəldərdilər. Bu fikirlər türklərin həyat və məişət tərzini əlaqədar olduqca dəyərli fikirlərdir. Ancaq burada ən dəyərli və bu fikri kitaba daxil etməmizin səbəbi odur ki, burada Hippokrat türklərin atın belində nizə atmalarını və atın belində savaşımlarını xüsusi vurğulayıb. Deməli, b.e.ə. V əsrdə at belində savaşımaq və nizə atmaq adı deyil, fəvqəladə bir iş idi. Heç də bütün xalqlar döyüşə atlı çıxara bilmirdilər. Ata ən yaxşı hakim olan isə iskitlər, yəni türklər idi.

Əbu Əli ibn Sina:

“Qımız həyat iksiridir”

Hippokratın çox əhəmiyyətli fikirlərindən biri də odur ki, türklər at südündən hətta pendir düzəltməyi bacarırdılar. Bu b.e.ə. V əsrdə sıradan hadisə sayıla bilməzdi. Deməli, yuxarıda qədim türklərin süd məhsullarının ema-

linda usta olduqlarına işarə etdiyimiz fikir Hippokrat tərəfindən də təsdiq olunur. At südünün emalı və çox dəyərli qida olması elə bu günə qədər də qəbul edilir. Heç də təsadüfi deyil ki, Əbu Əli ibn Sina da özünün tibbə aid əsərlərində qımız (kımız) həyat iksiri adlandırır. Monqollar isə qi-

bənzəyir. Bu xeyirli içki insana həyat gücü verir, onu müalicə edir. Qımızdan qida və müalicə vasitəsi kimi istifadə olunması türk-müsəlman Şərqi orta əsrlərə qədər mövcud olmuşdur. Bu, əsla islami dəyərlərlə ziddiyyət təşkil etmir. Amma hansı səbəbdənsə son bir neçə yüzil içərisində Qərb türkləri, yəni Türkiyə və Azərbaycan türkləri qımızdan istifadə etmək ənənəsini yadırgamışlar. Bununla bərabər elə at əti yeməkdən də imtina etmişlər. Qalan türklər isə atalarımızdan qalan bu xeyirli vərdişi haqlı olaraq hələ də davam etdirirlər. **Qazaxlar, başqırdlar, qırğızlar, türkmənlər, tatarlar və d. at məhsullarını sevmə-sevə istehlak edirlər. Hətta qardaş Qırğıstanın paytaxtının adı da qımızdan hazırlanması ilə bağlıdır. “Bişkek” sözü “biş” feilindən əmələ gələn isimdir. Qımız hazırlamaq üçün at südünü bir tərəfi bağlanmış dəri torbanın içinə töküblər bir az mayalandıqdan sonra xüsusi zopavari taxta ilə onu uzun müddət**

sonra böyük rus yazıçısı Lev Tolstoy da vərəmdən müalicə olunmaq üçün Başqırdıstana üz tutmuş və əlbəttə, şəfa tapmışdı.

Ancaq qımız düzəltmək o qədər də sadə iş deyil. Siz atın südünü hər hansı bir qaba töküblər ondan qımız əmələ gələcəyini düşünsəniz, səhv etmiş olarsınız. Bir müddət sonra süd turşuyub xarab olar. Qımız düzəltməyin o dövrdə öz sirləri var idi. Təzə at südü at göndürəndən düzəldilmiş bir qaba töküblər. Əsas etibarilə belə qablar atın ayaq dərisinin lüləvari şəkilə soyulması və qurudularaq bir tərəfinin elə atın quyruğunun tükü vasitəsilə tikilməsindən əmələ gətirilirdi. Əvvəlcə təzə süd nazik bir qat şəklində həmin qaba töküblər. Bir qədər sonra bu mühitdə özünəməxsus bakteriyalar formalaşdı. Sonra isə həmin qabı südlə doldurdular. Müəyyən vaxtdan sonra isə həmin südü xeyli müddət ağacları qarışdırıb döyüblər. Bir qədər keçdikdən sonra xüsusi mühitdə saxlanmış qabda

maq zövqünə o qədər uyğun olmayıb, amma çox məmnun qalıb.

Andronovlar və biz...

Qımızdan danışarkən, əlbəttə, Qazaxıstandan sonra Qırğızıstanda da bu içkinin olduqca populyar olduğunu söyləməliyik. Qırğızıstanlı akademik V.M.Polskix “Bizim Qırğızıstan” adlı ensiklopediyasında bu içkinin ilk olaraq b.e.ə II-I minilliklərdə Qırğızıstanda yaradıldığını iddia edir. Ancaq bunu qırğızlarla yox, qırğızlara qədər bu coğrafiyada yaşamış andronovlar adlandırılan tayfalarla əlaqələndirir. Və bu tayfaları hind-avropalılara qohum, yəni avropalılardan əcdadı hesab edir. Ancaq elə həmin ensiklopediyada andronovların antropoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı antropoloq, akademik V.P.Alekseyevanın rəyini təqdim edir. V.P.Alekseyeva isə andronovları təsvir edərək yazır ki, onların iri burunları, çox da qabarıq olmayan almasıq sümükləri, iri gözləri varmış. Antropoloji xüs-

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

Andronovların heç də ari tayfaları yox, elə Qafqazdan Sibirə və Orta Asiyaya köç edən əcdadlarımız “as”lar, yaxud “az”lar olduğu ortaya çıxır. Çünki Orxon-Yenisey abidələrində də azlar bəzən türklərin düşmənləri, ancaq əsas etibarilə müttəfiqləri kimi verilir. Hətta Gül-Təkin döyüşlərin birində Asın Ak-Azman atını minir. Beləliklə, əgər mülahizələrimiz doğrudursa, deməli, elə qımız da başqa heç kim yox, elə türklər yaradıb

mızın nisbətən fərqli formasına, bir qədər daha çox spirtli içkini xatırladan formasına “aryax” deyirlər. Müasir dilimizdə arax (“vodka”) sözü də elə oradan gəlir. Yeni qədim türkcədə “aryax” məstedicici içki deməkdir. Elə “aryax” sözü ilə aryax sözü də eyni mənşəli olmaqla şüurlu metateza edilib. Sözmələgəlmə prosesində bu metoddan şüuri və ya qeyri-şüuri həmişə istifadə edilib.

XVI əsrdə yaşamış İbn Ruzbixan yazırdı ki, qımız öz dadı və ətri ilə cənnət çaylarının suyuna

döyürlər, yəni bişirirlər. **Bax bu zopavari oval taxtanın adı bişekkdir...yeni bişirən...**

Rus səyyahı, akademik P.S.Pallas XVIII əsrdə başqırdların qımız necə düzəldikləri və ondan necə müalicə vasitəsi kimi istifadə etdikləri barədə məlumat verir. O yazır ki, Moskva və digər ərazilərdən Başqırdıstana gələn xəstələri başqırdlar qımız vasitəsilə müalicə edirdilər. Bu çox effektiv olurdu. Hətta vərəm xəstəliyini belə qımızla müalicə edə bilirdilər. Təqribən bir əsr

köpüklənmiş, tərkibində təqribən 7-8 faizə qədər spirt olan gözəl qımız içkisi hazır olurdu.

Bu sətirlərin müəllifi ilk dəfə qımızla 1986-cı ildə qardaş Türkmənistanın paytaxtı Aşqabad şəhərində tanış olsa da gigiyenik səbəblərdən dadına baxa bilməyib. Bir də düz 20 il sonra – 2006-cı ildə Qazaxıstanın keçmiş paytaxtı Almatı şəhərində üz-üzə gəlib və heç tərəddüd etmədən ağ köpüklü, spesifik dadlı və qoxulu ata yadigarı qımızı iştahla başına çəkib. Bəlkə da-

siyyətləri və bədən quruluşları qafqazlıları xatırladırmış. Belə olduqda andronovların heç də ari tayfaları yox, elə Qafqazdan Sibirə və Orta Asiyaya köç edən əcdadlarımız “as”lar, yaxud “az”lar olduğu ortaya çıxır. Çünki Orxon-Yenisey abidələrində də azlar bəzən türklərin düşmənləri, ancaq əsas etibarilə müttəfiqləri kimi verilir. Hətta Gül-Təkin döyüşlərin birində Asın Ak-Azman atını minir. Beləliklə, əgər mülahizələrimiz doğrudursa, deməli, elə qımız da başqa heç kim yox, elə türklər yaradıb.

Daha sonra müəllif qeyd edir ki, andronovlar iki cür at yetişdirdilər. Kiçik, qalın tükü tez kökələn at cinsindən ərzaq əldə etmək məqsədilə, böyük, iricüseli, sürətlə qaçan atlardan isə nəqliyyat və hərbi məqsədlər üçün istifadə edirdilər. Buradan belə bir nəticə ifadə etmək olar ki, elə poni adlandırılan kiçik atları da binəyi-qədimdən türklər yetişdiriblər. Ancaq hippoloqlar iddia edirlər ki, ponilər Yunanıstanda, daha doğrusu, Midilli adasında şaxtadan kömür çıxaranlar tərəfindən yetişdirilərək dünyaya yayılıb. Kömürçixaranlar şaxtanın içərisində hərəkət edə biləcək kiçik atlara üstünlük verməklə zamanla yeni kiçik yük atları yetişdirə biliblər. Bu üsulla yeni növ yaratmağın mümkün olub-olmadığını at seleksionerləri daha yaxşı bilər. Fikrimizcə bu ponilər müstəqil cins olmaqla təbii genlər əsasında elə Orta Asiyada türklər tərəfindən yetişdirilib. M.V.Polskix sonra yazır ki, e.ə. I minillikdə Sibirdən başlanmış Qara dəniz sahillərinə qədər Avropada skif, Asiyada isə sak adlandırılan tayfalar yaşayırdı. Onlar hind-avropalılarla qohum idi. Elə buradaca müəllif andronovların hind-avropalı olması ilə bağlı iddiasını özü təkrar edir. Çünki müasir elm skif və sakların türk olduğunu çoxdan sübut edib. Elə Halikarnaslı Herodot da onları “Tarix” kitabında türk olaraq təqdim edir və yaxşı at yetişdiriciləri olduqlarını söyləyir.

(davamı gələn sayımızda)